

УДК 738.1 (477) «19»

DOI <https://doi.org/10.32782/uad.2023.4.11>**Роготченко Олексій Олексійович,**

доктор мистецтвознавства, професор,
головний науковий співробітник
Відділу теорії та історії культури
Інституту проблем сучасного
мистецтва НАМ України
rogotchenko2007@ukr.net
ORCID ID: 0000-0003-4631-8260
ResearcherID AAD-7099-2020

Ковальчук Остап Вікторович,

декан Факультету образотворчого мистецтва і дизайну
Київського університету імені Бориса Грінченка
o.kovalchuk@kubg.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-9178-401X

Крюк Олександр Олексійович,

викладач кафедри образотворчого мистецтва
Київського університету імені Бориса Грінченка
o.kriuk@kubg.edu.ua
ORCID ID: 0000-0001-8908-7090

ПЕРЕДУМОВИ РОЗВИТКУ ТОНКОКЕРАМІЧНОГО МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто твори вітчизняної тонкої кераміки у контексті загального процесу культурного поля України повоєнного часу, зокрема 40-ві – 80-ті роки ХХ століття. Мета полягає у визначенні основних передумов та особливостей розвитку тонкокерамічних виробництв України, зокрема Полтавщини та Львівщини другої половини ХХ ст. Визначено основні віхи розвитку означеного мистецтва, охарактеризовано ключові заводи фарфору, які діяли в цей проміжок часу. З'ясовано передумови становлення підприємств тонкої кераміки Полтавщини та Львівщини.

Серед першопричин виокремлено: 1) сформовані засади виробництв фарфору-фаянсу ХІХ – початку ХХ ст.; 2) культурне та історичне тло другої половини ХХ ст.; 3) рівень технологічного розвитку художньо-промислових підприємств; 4) творча діяльність окремих митців-керамістів, які працювали з фарфоровом. Виявлено, що з середини 1950-х років на керамічні вітчизняні підприємства були залучені випускники ЛІДПМ, які розширили асортимент форм та варіативність орнаментів в оздобленні. Вагомим чинником для трансформації усталених традицій виготовлення тонкої кераміки була діяльність артлі «Художній керамік», зокрема для Полтавського регіону в останній чверті ХІХ – початку ХХ століть.

Описано ключові технологічні й художні здобутки провідних майстрів. Зокрема, встановлено, що вагомий внесок у розвиток фарфору-фаянсу зробили такі митці-керамісти, як Д. Головка, І. Віцько та В. Щербина. Означені автори збагатили місцеву тонку кераміку новим самобутнім формотворенням і декоруванням, удосконалили способи оздоблення виробів. З'ясовано, що упродовж 50-х – 80-х років ХХ ст. твори українських майстрів експонувалися на всесвітніх художніх виставках, які вивели вітчизняне мистецтво фарфору на європейський рівень.

Методологія дослідження базується на загальнонаукових принципах, методах та підходах, які дозволили розкрити передумови розвитку та трансформації тонкої кераміки України 50-х – 80-х років ХХ століття. Зокрема, застосовано принципи всебічності та достовірності, історико-хронологічний, історико-порівняльний та історико-культурний методи, використано мистецтвознавчий аналіз та крос-культурний метод.

Ключові слова: тонка кераміка, фарфор, фаянс, декоративно-прикладне мистецтво, Україна, друга половина ХХ століття.

Rohotchenko Oleksii, Kovalchuk Ostop, Kriuk Oleksandr. BACKGROUND OF THE DEVELOPMENT OF THIN CERAMIC ART IN UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY

The article examines the works of domestic fine ceramics in the context of the general process of the cultural field of post-war Ukraine, in particular, the 40s – 80s of the 20th century. The goal is to determine the main prerequisites and features of the development of fine ceramic production in Ukraine, in particular, Poltava region and Lviv region in the second half of the 20th century. The main milestones of the development of this art are defined, and the key porcelain factories operating during this period are characterized. The prerequisites for the establishment of fine ceramics enterprises in Poltava region and Lviv region have been clarified.

Among the root causes, the following are singled out: 1) the established foundations of porcelain-faience production in the 19th and early 20th centuries; 2) cultural and historical background of the second half of the 20th century; 3) level of technological development of artistic and industrial enterprises; 4) creative activity of individual ceramists who worked with porcelain. It was revealed that since the mid-1950s, domestic ceramic enterprises have involved graduates of LIDPM, who expanded the range of forms and the variability of ornaments in decoration. An important factor for the transformation of the established traditions of fine ceramics production was the activity of the «Art Ceramics» workshop, particularly for the Poltava region in the last quarter of the 19th and early 20th centuries.

The key technological and artistic achievements of leading masters are described. In particular, it was established that such ceramic artists as D. Golovko, I. Vytsko and V. Shcherbina made a significant contribution to the development of porcelain-faience. The noted authors enriched the local thin ceramics with a new, original form and decoration, improved the methods of decorating the products. It was found that during the 50s – 80s of the 20th century the works of Ukrainian masters were exhibited at world art exhibitions, which brought the domestic art of porcelain to the European level.

The research methodology is based on general scientific principles, methods and approaches, which allowed us to reveal the prerequisites for the development and transformation of fine ceramics of Ukraine in the 1950s – 1980s of the 20th century. In particular, the principles of comprehensiveness and reliability, historical-chronological, historical-comparative and historical-cultural methods, art analysis and cross-cultural method were used.

Key words: *fine ceramics, porcelain, faience, applied art, Ukraine, second half of the 20th century.*

Вступ. Виробництво вітчизняної тонкої кераміки другої половини ХХ століття втілювало єднання традицій народного мистецтва та технологічних інновацій. Хоча повоєнний період був позначений тотальним ідеологічним диктатом, який значно обмежував творчий простір місцевих художників, мистецтво фарфору продовжувало розвиватися.

Так, у 40-ві – 80-ті роки ХХ століття продовжували діяти й трансформуватися тонкокерамічні заводи України. Натомість їх виробі дедалі частіше були відображенням стрімких політичних і соціокультурних змін, новаторства митців. Крім того, розкриття творчих пошуків та експериментів у царині виробництва фарфорових і фаянсових творів дозволяє дослідити й загальну картину еволюції українського декоративно-прикладного мистецтва означеного періоду.

Матеріали та методи. Панораму повоєнного стану і розвитку вітчизняних фарфорових та фаянсових підприємств широко дослідила мистецтвознавець О. Школьна.

Низка праць науковиці присвячено тонкокерамічним заводам по всій території України, репрезентує докладну характеристику специфіки творів і діяльності провідних митців-керамістів означеного періоду. Натомість розвідки О. Коваленко, О. Щербань і А. Щербань розкривають питання зародження і трансформацій виготовлення художньої кераміки та фарфору Полтавщини. Значну частину інформації щодо останньої зосереджено на Опішнянських виробках і художниках, які спеціалізувалися на їх розписах.

Серед дослідників, які розглядали особливості львівської художньої кераміки – О. Голубець і В. Хижинський. Загальний нарис щодо етапів розвитку декоративно-прикладного мистецтва, у тому числі й місцевого фарфору-фаянсу другої половини ХХ ст. висвітлює Т. Кара-Васильєва.

В дослідженні застосовані загальнонаукові принципи, методи та підходи. Зокрема, принципи всебічності та достовірності, історико-хронологічний, історико-порівняльний

та історико-культурний методи, застосовано мистецтвознавчий аналіз та крос-культурний метод.

Мета – визначити основні передумови та особливості розвитку тонкокерамічних виробництв України, зокрема Полтавщини та Львівщини другої половини ХХ ст.

Результати. Відомо, що ранні вироби з фарфору-фаянсу на території України виготовлялися ще на Києво-Межигірській фаянсовій фабриці та у майстернях Миргородської художньо-промислової школи у ХІХ – початку ХХ століть. Саме у цей час продукування тонкої кераміки місцевого походження збагатилося новими нетрадиційними для народного мистецтва формами, техніками оздоблення та, безумовно, неоціненним досвідом, який мав вагомим значення для розвитку виробництва у наступні роки.

Проте, з другої половини останнього означеного століття у практиці виконання виробів художньої кераміки знову спостерігалось запозичення традицій народного гончарства. Так, у ранніх творах орнамент наносився ангобами, застосовувався переважно підполив'яний поліхромний традиційний розпис. Особливого поширення в цей час набули керамічні архітектурні елементи. Для прикладу – професійні художники-керамісти Опішнянського заводу поряд з традиційним асортиментом почали виготовляти традиційну скульптуру: скульптурний портрет Шевченка (І. Білик, творчі пошуки Т. Демченка), керамічні панно, облицювальну плитку.

Натомість з середини 1950-х років, відколи на керамічні підприємства прийшли випускники ЛДПМ, асортимент форм та їх орнаментів значно розширився. У формотворенні переважав еkleктичний підхід, нерідко повторювалися обриси прототипів грецького посуду. Така стилістична тенденція була характерною для декоративно-ужиткового мистецтва до середини 1950-х рр.

Надалі до 70-х років у керамічній промисловості спостерігається поглиблення процесів машинного виробництва, повсюдне використання електроенергії, передових у цей проміжок часу технологій. Окреслене позначилося на трансформаціях виготовлення тон-

кої кераміки місцевого походження, зміні підходів формотворення і оздоблення.

Діючий в означені роки «Укрпромфарфор» об'єднав п'ятнадцять виробничих підприємств. Загалом, його продукція становила понад 40% всього фарфору-фаянсу в СРСР. Заводи при цьому були обладнані сучасною технікою і використовували передові технології. В системі виробничого об'єднання працювало понад сто штатних художників. Так, головний художник «Укрпромфарфору» – Ю. Лобанов зазначав: «багато змінилося за останні роки в створенні художнього фарфору, у виробництві масового посуду. Раніше не вистачало асортименту. Ми думали більше про користь, ніж про красу, більше про те, як швидше наповнити ринок, ніж про те, чим його наповнити» [3, 6].

Так, вже 1956 року в артлі «Художній керамік» в Опішні було створено ділянку по відливці в гіпсових формах керамічних виробів. І все ж, справжнім переворотом було переведення артлілей на промислові рейки на початку 1960-х років і поступове перетворення їх у промислові підприємства [1, 9].

Діяльність означеного підприємства відіграла ключову роль у формування традиції виготовлення тонкої кераміки Полтавського регіону в останній чверті ХІХ – початку ХХ століть. Вагомим майстром, який вивів український фарфор на новий технологічний і художній рівень – Іван Михайлович Віцько. Був Членом Національної спілки художників (1961), народним художником України (1996), Лауреатом премії ім. К. Білокур (2004). Він упродовж 50-х – 80-х років створював неперевершені вишукані сервізи і комплекти з фарфору. Експерименти з технологіями формотворення і декорування виявленні у таких тонкокерамічних виробках, як чайний сервіз «Антонівка» (1958), чайно-кавово-столовий гарнітур «Баранівка-58» (1958), сервіз «Соняшники» (1959), набір чайників «Софія Київська» (1980, 1981, 1982); вази – «Гуцули» (1962), «Колос» (1979), «Будівництво» (1982) [6, 7].

Творчість В. Віцька репрезентована новою віхою розвитку фарфору українського походження, який набув національних рис.

Так, унікальне вміння майстра поєднувати традиційне мистецтво та інноваційні досягнення виокремлювали його твори на європейському тлі. Крім, самобутніх форм, як нових реплік часу, І. Віцько займався й розробкою різних технік декорування фарфору, а саме використанням підглазурних солей, «кракле» із золотом, сірого люстру та складних деколей [7].

У 60-ті – 70-ті року українське декоративно-прикладне мистецтво у межі світового середовища. У цей час відбулося зростання зацікавленості технічними прийомами виконання форм і способів декорування взірців європейської тонкої кераміки. Крім того, дедалі частіше отримували керамісти України поза її межами. Міжнародні конкурси кераміки у Фаенце (Італія) та Валлорісі (Франція) стають доступнішими. Першим з українських керамістів повоєнного часу за кордон потрапив Д. Головка. Його керамічні твори, виконані у національних традиціях, здобули золоті медалі на міжнародному керамічному форумі у Празі (1962 р.) та Міжнародному конкурсі художньої кераміки у Франції (1969 р.). Український майстер став Дійсним членом Міжнародної академії кераміки у Женеві 1970 року [3, 4].

Ще одним визначним митцем у галузі тонкої кераміки України означеного періоду був В. Щербина, який працював на багатьох художньо-промислових підприємствах – на Баранівці, у Городниці та Києві. У його доробку різнопланові за сюжетом та композиційною будовою твори, які виконувалися з різноманітних матеріалів: фарфору, майоліки, шамоту і теракоти [3, 4].

Передумовами формування виробництва фарфору і фаянсу були досягнення львівської

професійної декоративної кераміки, зокрема кількох поколінь випускників Львівського училища прикладного мистецтва ім. І. Труша і Львівського державного інституту прикладного та декоративного мистецтва. Так, в означений період відділ останнього готував майстрів, які працювали з фаянсом і фарфором на заводах України [5].

Хоча, на межі 1960-х років виробництво художньої кераміки було позначене негативним впливом політичних тенденцій, які знову обмежували асортимент місцевих підприємств і осібних митців, і колишнього СРСР. Надалі відбувалося освоєння митцями-керамістами нових матеріалів, поступово розширювалися технологічні можливості та матеріально-технічної бази підприємства.

Висновок. З'ясовано, що передумовами розвитку тонкокерамічного виробництва України у 40-х – 80-х роках ХХ століття була низка факторів. Перше, соціокультурне та історичне тло, яке визначило джерела взорування у формотворенні та мотиви у декоруванні. Другим вагомим аспектом була діяльність ранніх підприємств кінця ХІХ – початку ХХ ст., які заклали підґрунтя виготовлення фарфору, фаянсу і майоліки у наступні роки. Зокрема, діяльність і досвід майстрів КМФФ та Миргородської художньо-промислової школи.

Крім того, не останнє значення мали й досягнення окремих митців, які активно впроваджували інноваційні технології виконання форм і способи оздоблення на місцевих фабриках і заводах. Натомість твори українських майстрів-керамістів 50-х – 80-х років ХХ ст., які експонувалися на всесвітніх художніх виставках, вивели вітчизняне мистецтво фарфору на європейський рівень.

Література:

1. Варивончик А. В. Кераміка в контексті художніх промислів України. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13094/1/Varivonchik.pdf> (дата звернення: 12.11.2023)
2. Голубець О. М. Львівська кераміка. Київ: Наукова думка, 1991. 120 с.
3. Зіненко Т. М. Полтавська школа художньої кераміки у культуротворчому становленні регіону: Досвід, реалії, перспективи. МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія. 2010. Вип. 7. С. 52–55.
4. Кара-Васильєва Т. В., Чегусова З. А. Декоративне мистецтво України ХХ століття: у пошуках «великого» стилю. Київ: Либідь, 2005. 280 с.
5. Хижинський В. В. Становлення львівської школи професійної кераміки (1940–1960-ті рр.). *Вісник ХДАДМ*. 2011. с. 134–136.

6. Школьна О. В. Пам'яті славетного майстра українського фарфору, Народного художника України Івана Михайловича Віцька. Праці Центру пам'яткознавства. Вип. 26, Київ, 2014. С. 231–246.
7. Школьна О. В. Фарфор-фаянс України ХХ століття: інфраструктура галузі, пром. та економ. політика, організаційно-творчі процеси: у 2 кн. Київ: Видавництво «День Печати», 2013. Кн. 2: Історія виробництва (сер. XVII – поч. XXI ст.): табл., реєстр імен провідних майстрів галузі. 400 с.
8. Шолуха О. М. Миргородська школа мистецької кераміки в художній культурі України кінця ХІХ – першої третини ХХ століття: дис. канд. мист-ва...26.00.01. Київ. 2020. 407 с.
9. Щербань Олена. Опішненська школа майстрів художньої кераміки (1936–1941). Український керамологічний журнал. 2004. №2–3 (12–13). С. 124–133.

References:

1. Varyvonchuk A. V. *Keramika v konteksti khudozhnikh promysliv Ukrainy*. [Ceramics in the context of artistic crafts of Ukraine]. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/13094/1/Varivonchik.pdf> (data zvernennia: 12.11.2023) [in Ukrainian].
2. Holubets O. M. *Lvivska keramika*. [Lviv ceramics]. Kyiv: Naukova dumka, 1991. 120 s. [in Ukrainian].
3. Zinenko T. M. *Poltavska shkola khudozhnoi keramiky u kulturotvorchomu stanovlenni rehionu: Dosvid, realii, perspektyvy*. [Poltava School of Artistic Ceramics in the cultural formation of the region: Experience, realities, prospects]. MIST: Mystetstvo, istoriia, suchasnist, teoriia. 2010. Vyp. 7. S. 52–55 [in Ukrainian].
4. Kara-Vasyliieva T. V., Chehusova Z. A.. *Dekoratyvne mystetstvo Ukrainy KhKh stolittia: u poshukakh «velykoho» styliu*. [Decorative art of Ukraine of the 20th century: in search of a «great» style]. Kyiv: Lybid, 2005. 280 s. [in Ukrainian].
5. Khyzhynskiy V. V. *Stanovlennia lvivskoi shkoly profesiinoi keramiky (1940–1960-ti rr.)*. [Formation of the Lviv School of Professional Ceramics (1940–1960s)]. *Visnyk KhDADM*. 2011. S. 134–136. [in Ukrainian].
6. Shkolna O. V. *Pamiati slavetnoho maistra ukrainskoho farforu, Narodnoho khudozhnyka Ukrainy Ivana Mykhailovycha Vitska*. [In memory of the famous master of Ukrainian porcelain, People's Artist of Ukraine Ivan Mykhailovych Vitsk]. *Pratsi Tsentru pamiatkoznavstva*. Vyp. 26, Kyiv. 2014. S. 231–246. [in Ukrainian].
7. Shkolna O. V. *Farfor-fayans Ukrayiny XX stolittya: infrastruktura galuzi, prom. ta ekonom. polityka, organizacijno-tvorchi procesy: u 2 kn.* [Shkolna O. V. *Porcelain faience of Ukraine of the twentieth century: industry infrastructure, industrial and economic policy, organizational and creative processes: In 2 books*]. Kyiv: Vydavnytstvo «Den Pechaty», 2013. B. 2: *Istoriya vyrobnyctv (ser. XVII – poch. XXI st.): tabl., reyestr imen providnykh majstriv galuzi [B. 2: History of productions (mid XVII – early XXI century): Tables, register of names of leading masters of the industry]*. 400 s. [in Ukrainian].
8. Sholukha O. M. *Myrhorodska shkola mystetskoj keramiky v khudozhnii kulturi Ukrainy kintsia XIX – pershoj tretyny XX stolittia: dys. kand. myst-va...26.00.01*. [Myrhorod School of Artistic Ceramics in the Artistic Culture of Ukraine at the end of the 19th – the first third of the 20th century]. Kyiv. 2020. 407 s. [in Ukrainian].
9. Shcherban Olena. *Opishnenska shkola maistriv khudozhnoi keramiky (1936–1941)*. [Opishna School of Artistic Ceramics Masters (1936–1941)]. *Ukrainskyi keramologichnyi zhurnal*. 2004. №2–3 (12–13). S. 124–133. [in Ukrainian].